

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY - DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

10 - 11

DEFDERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN
MÂLÎ BAZI GÖRÜŞ VE FAALİYETLERİ

Abdülkadir ÖZCAN

Ayrı basım

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1983

DEFDERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN MÂLÎ BAZI GÖRÜŞ VE FAALİYETLERİ

Abdülkadir ÖZCAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca ayakta kalmasında, kuvvetli teşkilât ve müesseselerinin olduğu kadar, dirayetli padişah ve devlet adamlarının büyük fonksiyonlarının bulunduğu da bir gerçektir. En kötü devirlerde bile, kemiyeten olmasa bile keyfiyeten hükûmet merkezinde eksik olmayan bu şahsiyetler, her ne kadar imparatorluğun mukadder âkıbetini değiştirememişlerse de, göstermiş oldukları hizmet ve gayretlerle hiç olmazsa onun yıkılışını bir nebze geciktirebilmişlerdir.

Tarihin derinliklerine gömülmüş bu meçhul kahramanların birisi, aşağıda kısaca görüşlerine ve bazı faaliyetlerine temas edeceğimiz Bak-kalzâde Sarı Mehmed Paşa'dır.

Küçük yaşta devlet hizmetine giren ve mâliye sektöründe uzun yıllar çalışarak II. Mustafa devrinin sonlarında (1114/1703) defterdarlık gibi devletin can damarı hükmündeki bir müessesenin başına geçen Mehmed Paşa'nın, müteakib yıllarda, yani III. Ahmed zamanında defalarca bu makama getirilmesiyle, daima aranan bir mâliyeci olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa en sıkıntılı zamanlarda kendisine başvurulmuş mâliyecinin, umumiyetle zor günlerin adamı olmasına rağmen, hizmet dolu hayatı henüz gereği gibi ortaya konulmamış, bilinenlerin dışında pek bir şey söylenmemiştir.

Hayatı hakkında, derli-toplu denilebilecek ilk araştırma Walter L. Wright tarafından yapılan Mehmed Paşa'nın, biz burada defterdarlık ve vergi sistemi hakkındaki bazı görüşlerinden ve başta III. Ahmed'in cülûsu münâsebetiyle, hazinenin boş olduğu bir sırada, gerekli parayı nerelerden temin ettiği meselesi olmak üzere, bir takım faaliyetlerinden bahsedecek, böylece Defterdarın bilinmeyen yönlerini kısmen olsun aydınlatmaya çalışacağız.

Bırakmış olduğu iki değerli eserinde¹, bilhassa bir siyasetnâme niteliğindeki *Nesayihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'sında, uzun yıllar Dîvan üyeliği yapmış olması dolayısıyla devletin merkez teşkilâtı ve umûmî yönetimi hakkında yakînen bilgi ve tecrübe sahibi olmuş bir kimse sıfatıyla şâyân-ı dikkat fikirler ortaya atan Mehmed Paşa, devrinin malî meseleleri üzerinde de durur.

Adı geçen eserinde, başta sadrazamın ve makam sahiplerinin ahlâk ve davranışları; rüşvetin zararları; yeniçeri ocağının o devirdeki vaziyeti ve ıslahının gereği; reâyâyâ zulmün ve onların ahını almanın zararları; düşmanın ve serhad boylarının halleri ile bir seraskerde bulunması gereken vasıflar; insanda bulunan iyi ve kötü huylar; gıybet ve arabozuculuğun zararları; zeâmet ve tîmâr halleri ve bunların ıslâh edilmesinin zarûretinden bahseden müellif, defterdarlık hakkındaki görüşlerini, hazine defterdarı ve Dîvân hizmetlerine tahsis ettiği üçüncü bölümde verir.

Müellif, burada ezcümle, defterdarlığa vakur, dürüst, uzun yıllar hazine gelirlerinin arttırılması ve ulûfelerin zamanında ödenmesi için gayret gösteren tedbirli, kalem işlerinde malûmath, ağırbaşlı, tecrübeli, dindar, kısacası işinin ehli kimselerin getirilmesi görüşünde olduğunu belirtir. Hazine işlerinin, Osmanlı Devleti'nin en önemli meselelerinden olduğunu ifâde ettikten sonra, defterdarlık makamında bulunan birinin, yolsuzluk çukuruna düşmüş kimselerin hîle, düzenbazlık ve suistimâllerini yakînen bilmek zorunda olduğunu ilâve eder. Bilhassa, «hazinenin yıkıcıları» olarak nitelediği yahudilerin bazı hususları kitabına uydurmadaki mahâretlerine ve bu iş için fırsat kollamakta olduklarına dikkati çekerek, bu azınlıkların o devirde dahi devletin malî ve iktisâdî bünyesindeki hâkimiyet ve zararlarını nazara verir ve defterdar bulunanların bu nevi yolsuzlukları anlamak ve bulup çıkarmak zorunda olduğu üzerinde durur. Sadrazamların defterdara tam bir istiklâl vererek, kethudâ ve diğer yakınlarının mahkûmu etmemelerini belirten ve rüşvet alacağım diye sık sık azillerini tenkid eden müellifimiz, bazı hasedçi devlet ileri gelenlerinin, defterdarlar hakkındaki garazkâr iftirâlarına itimâd edilmemesini, zîrâ bu gibilerin mîrî malını cömertçe dağıtan birini istediklerini, tahkik edilmeden, bu nevi sözlerle hiç bir defterdarın hemen azl edilmeme-

1 Bunlardan *Nesayihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'nın tenkidli neşri Walter L. Wright tarafından Amerika'da; Hüseyin Ragıp Uğural tarafından hazırlanan sadeleştirilmiş metnin yayını 1969 yılında Türkiye'de yapılmıştır. Müellifin ikinci eseri olan *Zübde-i Vekayîât* üzerinde tarafımızdan doktora tezi hazırlanmış olup, makalemizde bu tenkidli metne sık sık atıflarda bulunulmuştur. *Zübde-i Vekayîât*'ın tarafımızdan hazırlanan sadeleştirilmiş metnin 3 cildi 1001 Temel Eser serisi içinde çıkmış, diğer 4 cildi basılmak üzere matbaya verilmiş durumdadır.

sini, defterdarların sık sık görevden alınmasında devlet hazinesine büyük zararlar olduğunu belirterek, sözü daima onlara istiklâl verilmesine getirir. Paşa, defterdar olanların da, tama ve garazdan uzak, dürüst ve dindar kimseler olmalarını, devletçe kendilerine verilene ve âdatlarına kanaat edip kimseden rüşvet alma sevdasına düşmemelerini, kısaca söylemek gerekirse, defterdarların gelirlerin artması ve giderlerin azalması için çalışmalarını öğütler.

Esâsen, Sarı Mehmed Paşa, zamanın geçmesiyle yıpranan devlet teşkilâtının bazı ıslahata muhtaç olduğunu söylerken, eski ihtişamlı devirlerde hâkim olan idârî düstûrları yeniden canlandırmak gayesindedir. Kendi devrinin şartlarını, devletin en kudretli devirleri ile kıyaslayan müellif, devlet bünyesinde yapılan suistimâl ve fesatlıkları şiddetle tenkid eder. Devlet memurlarının ahlâkî zaaflarını yakînen müşâhede eden Mehmed Paşa, devlet hizmetlileri üzerinde bilhassa durur ve gerilemenin baş sebebini, onların görevlerini kötüye kullanmalarında ararken, günümüze, yaşadığı devrin sosyal hastalıklarını da aksettirir².

* * *

Mehmed Paşa'nın, vergi sisteminin bir nev'inde³ ettiği değişiklik teklifi şâyân-ı dikkattir. Müellif, devletin gelirini toplama hakkının, en yüksek fiatı verene satma ile ilgili yürürlükteki tatbikatın yerine, vâridatın doğrudan doğruya tâyin edilen memurlar tarafından toplanması görüşündedir.

Defterdar Köse Halil Efendi zamanında, dış güçlüklerin yanı sıra, ülkenin en büyük iç meselelerinin başında mukataât sistemi gelmekteydi. Bundan köylüler, çiftçiler ve devlet hazinesi çok zarar görmekte, sadece bazı muhtekirler istifâde etmekteydi. Uzun savaşlar sebebiyle hazînenin tükenmesi yüzünden⁴, ihtiyaç duyulan paranın⁵ temini maksadiyle Defterdar Halil Efendi'nin sunduğu arzdaki⁶ esaslar dahilinde 1695 senesinde yayınlanmış olan fermanla, reyanın da menfaatini sağlayacağı düşüncesiyle, mukataaların ber-vech-i mâlikâne, yani kayd-ı hayat şartı⁷ ve

2 Nesâyihi'l-vüzerâ, Wright neşri, s. 46-62.

3 Burada tîmar sisteminin dışındaki usûl, yani iltizâm sistemi kastolunmaktadır.

4 Ömer Lütfî Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 236.

5 Mehmed Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, Ankara 1978, II, 57.

6 Bu arzda zamanın şeyhülislâmı, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakibüleşrafı, rikâb-ı humâyûn kaymakamı ile nişancısının da imzâsı bulunmaktadır. Metni için bk. Mehmet Genç, «Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi» *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975, Belgeler II, s. 285-288.

7 Cavid Baysun, «Ahmed II» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1965, I, 165.

muaccele ile iltizama verilmesi uygun görülmekte⁸, böylece sık sık değişen mültezimlerin, verdikleri parayı çıkartacağım diye köylüyü rencide etmeleri önlenmiş olacağı fikri serdedilmektedir.

Sarı Mehmed Paşa, emânet, diyânet, sadâkat ve mîrî malı tahsîlinde maharet sahibi biri olarak tavsif ettiği⁹ Halil Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nde ilk defa muaccele ile mukataât satılması hakkındaki arzını hulâsa ettikten sonra, bütün mukataaların mâlikâne olarak tevcihini «bedâyi'-i seykiye» olarak nitelemekte ve sistem hakkındaki fikirlerini kısaca şöyle ifade etmektedir :

«Gerçi filcümle hidemât-ı mîrî mâlikâne fûruht olundukda, mu'accesinden sûretâ mîrîye senede bir mîkdâr akçe hâsıl olup nef'i görünür, lâkin der'uhde eden kimesne hayatta oldukca ol zabt etmekle, her sene fâizinden nef'i yalnız kendüye münhasır olur. Ancak, mukaddemâ sinîni sâbıkada hizmetler fûruht olundukda, erbâb-ı seferden olup, Devlet-i aliyye hizmetinde olanlar hallerine münâsib birer hizmet-i pîşîn ve kefilî ile taraf-ı mîrîden der'uhde ve fâizini medâr-ı ma'aş edinüp ve iktizâsı mahallinde lâzıme-i seferiyyelerin dahi görmede acz ü ıztırâb çekmezler idi. Ol makuleler fî-mâ-ba'd bu intifâ'dan mahrûm ve me'yûs olup ahvâl-leri perîşân ve askerîden olmayup hidemât-ı aliyyede bulunan sâhib-i servet ve müşârün bi'l-benân olmaları melhûzdur. İbtidâ-i zuhûr-ı âl-i Osman'dan bu ana gelince bu Devlet-i ebed-peyvende gelen ukalâ-i dûrbîn bu re'yi münâsib görmüş olsalar be-her-hâl şimdiye dek bir sûrete ifrâğ etmek me'mûl olunur idi. Zâhiren lûtf u kubhunu mülâhazadan nâşî mukayyed eylememişler ve bundan mâ'adâ bu makule mukata'anın mahsûlünün bir mîkdârı a'sâr ise ekseri rûsûmât olup, rusûmât ise bir hevâyî şeydir, aslı olmayup hevâyî olan şeyin temlîken fûruhtuna dahi müşâ'-ı şer'î yokdur. Gerçi bu def'a seferlerin imtidâdı sebebiyle zarûret-i hazîneyi def' için müstahsen görülmüş, lâkin netîce-pezîr olması me'mûl olunmaz, deyü ba'z-ı ukalâ-i dûr-endîş tefekkür ü mülâhaza ile lisâna getürdüler. Hak subhânehû ve te'âlâ dâimâ vükelâ-i devletin umûr-ı hayriyyede olan tedbîrlerin takdîrine muvâfık eyleye¹⁰».

Çağdaş tarihçilerden Vak'anüvis Râşid ile Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın hiç temâs etmedikleri bu meseleye dair Sarı Mehmed Paşa'nın ileriye ma'tûf görüşlerinin kıymeti âşikârdır. Görülüyor ki, o sırada mâliye sektöründe vazifeli bulunan ve on sene kadar sonra da bu sek-

8 Mehmet Genç, *aynı eser*, s. 237.

9 *Zübde-i Vekayîât*, tarafımızdan hazırlanan metin, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3276, s. 752-753.

10 *Aynı eser*, 689-690.

törün başına geçecek olan müellif, görünürdeki geçici faydasına rağmen mukata'ların peşin satış bedeliyle ber-vech-i mâlikâne satılmasına karşı iltizâm sistemini savunmakta, askerî bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunun göreceği zararları beyân etmekte, hatta şer'an hevâyî bir şey olan resimlerin satılmasının, yani temlikten tahsisinin caiz olamayacağını söylemektedir. Böyle bir mukata'ayı tasarruf edenin yalnız kendisinin faydalanacağını, halbuki eskiden askerî gaye ile iltizam edilmekle, gerektiğinde o kimselerden sefer ihtiyaçlarının temin edildiği, artık bundan böyle bu faydalanmadan mahrum kalınacağından ve bu zümrenin de hallerinin perişan olacağından duyduğu endişeyi dile getirmektedir.

Gerçekten, asıl gayesi hem mukataaları, hem de çiftçileri, sık sık değişen mültezimlerin tahribinden kurtarmak olan sistemin, çok geçmeden menfî tesirleri görülmeye başlamış, mukataalara başta gayr-ı müslim saraflar olmak üzere bazı zenginlerin de rağbet etmesiyle, kârdan başka gayesi olmayan bu kimselerin, uhdelerindeki vergi kaynaklarına gerekli ihtimamı göstermemeleri malî sektöre darbe vurmaya başlamıştır¹¹. Ayrıca, zamanla mâlikâne sahibinin İstanbul'da oturup, uhdesindeki mukataayı iltizama vererek idare etmesi, korunmaya muhtaç çiftçi sınıfını müşkil durumda bırakmış, sanki yeni bir iltizam sistemi ortaya çıkmıştır¹².

Hulâsa, gerek reâyâyı, gerekse vergi kaynağı olan mukataayı korumak gayesiyle tatbik edilmiş, fakat pek başarıya ulaşmamış olan mâlikâne sistemi¹³, çok önceden, görünürdeki kısa vâdeli faydalarından fazla zararlarına temas eden Sarı Mehmed Paşa'nın defterdarlığı zamanında, onun arzıyla kısmen ve geçici olarak lâğvedilmiştir. Devrin veziriâzamı Şehid Ali Paşa'nın da istihsan ettiği bu ilga keyfiyetinin sebebi Mehmed Paşa'nın telhîsinde şöyle ifade edilmektedir :

«Hudâvendigâr-ı sâbık Sultan Mustafa Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Kösec Halil Paşa defterdar iken Şam ve Haleb ve Diyarbekir ve sair ol taraflarda vâki mukata'âta şurût bağlanup mâlikâne verilmek üzere telhîs ve bu hâlet mukata'ât-ı merkumeye tahsis olunmuşdu. Ba'dehû giderek etrâfa sârî ve mecmû' mukata'ât-ı mîriyyede cârî olup, memâlik-i mahrûsada vâki ağır mukata'alar değil kat'â mîrî olmayan hammâllar ve kayıkçılar ve esnâf kethudâlıklarına varınca mâlikâne verilmekle, ba'z-ı kuvvet-i mâliyyesi olanlar, bulduğu şey'i mâlikâne almağa başlayup ve kendü mülkü gibi mutasarrıf ve 'âhara der'uhde olun-

11 M. Genç, *aynı eser*, s. 234-235.

12 Kezâ, s. 243.

13 Kezâ, s. 245.

mak muhtemel değildir' deyü mâl-ı mîrîsini vaktiyle edâdan tahallüf etmeğe başladılar. Defterdarlar kapısından mukata'ât der'uhde edüp, beher-sene mültezimler beyninde nevbet ile der'uhde ve fâiziyle ta'ayyüş olunan mukata'alar beş on kadar zîmâl âdemlere münhasır olduğundan, sâye-i devlet-i aliyyede iltizâm ile geçinen ağalar fakîrî'l-hâl olup ve mâlikâne mutasarrıfları dahi fâiz ile birine ve alan dahi fâiz ile bir âhara vermekle mukata'ât elden ele geçüp, zabt eden dahi bu denlü fâizler ile mâlâmâl olan mukata'âdan hem verdiği akçeyi çıkarup ve hem kendü dahi intifâ' etmek sevdâsiyle re'âyâ fukarâsına gücü yetdikce zulm u ta'addî ve şikâyet sadedinde olduklarında, 'bu mâlikânedir, serbest üzere tasarruf olunur' deyü vâli ve hâkimleri müdâhalede men'e tasaddî etmeleri ile âmili harâb ve malikâne olmak takrîbiyle her vilâyetden vâli-lerin irâdına küllî hâlel ve noksan terettüb etdiğinden, bir taraftan onlar dahi sâir re'âyânın bağırların kebâb etmeğin, ibtidâ mâlikâne verilen Şam ve Haleb ve Diyarbekir ve sâir muzâfâtlarında olan mukata'ât yine şurût-ı mâlikâne üzere tasarruf olunup, lâkin sonradan memâlik-i mahrûsada ihdâs olunan mâlikâneler ref' ü terkîn ve evâilde olduğu gibi yine mültezimlere mîrî tarafından der'uhde olunmak üzere ta'yîn olundu. Lâkin verdiği pîşni henüz fâizden istifâ etmeyen mâlikâne ashâbına yine uhdesinde olan mukata'a üç seneye değin mîrî tarafından kendüye der'uhde ve iltizâm ve mukata'âta yine evvelki minvâl üzere nizâm verilmek bâbında ihtimâm olunmak..»

Defterdar Mehmed Paşa'nın bu telhîsi üzerine, olumlu ve mufassal bir ferman çıkmış¹⁴ ve mâlikâne sistemi muharrem 1128/ocak 1716 yılında, bâzı yerler dışında imparatorluk çapında lâğvedilmiştir¹⁵. Görüldüğü gibi, daha ortaya çıkarken, bu usûlün geçici bir ferahlık sağlayabileceği, devamlı uygulanmasının ülke zararına olduğu¹⁶ ve Osmanlı Devletinin bünyesine uymadığı görüşünde olan Mehmed Paşa, iktidar mevki'ine gelince bu fikrini gerçekleştirmek istemiş, mukata'ât tevcihinin eskiden olduğu gibi yine iltizâm şeklinde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak, bâzı Asya eyâletlerinin dışında imparatorluk çapındaki bu ilga bir yıl kadar devam etmiş, Damat Ali Paşa'nın Varadin'de şehâdetini ve müellifimizin de defterdarlıktan alınıp, kısa bir süre sonra mart 1717 tarihinde katlini müteâkip tekrar uygulanmaya konulmuştur. İlğadan sonra bu yerlerin hemen iltizama verilmesi, tatbikatın beş sebebinin mâlî olduğunu göstermektedir¹⁷.

14 Râşid Mehmed, *Tarih*, İstanbul 1282, IV, 176-177.

15 M. Genç, gösterilen yer.

16 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, İstanbul 1329, s. 99.

17 M. Genç, göst. yer.

Gerçekten, ilk ortaya çıktığı zaman hazîne gelirlerine cüz'î de olsa katkıda bulunduğu inkâr edilmemesi gereken, ayrıca, mu'accele gelirinün yanısıra 1703 yılından itibaren mâlikâne sâhiplerinin vermek zorunda olduğu cülûs resmi¹⁸ ile cebelü bedeliyesi gibi mu'ayyen zamanlarda sağladığı gelirlerle hazinenin yükünü kısmen de olsa hafifleten mâlikâne sisteminin sonradan suistimâli, böyle olacağını önceden sezen tecrübeli mâliyeci Mehmed Paşa'yı haklı çıkarmıştır.

Ancak, bu düzeltmeden sonra, XVIII. yüzyılda büyük çapta inkişâf eden malikâne sistemi yıllarca tatbik safhasında kalmış ve eyâletlerin de mâlikâne olarak tevcihiyle devletin başına büyük gaileler açacak olan zengin bir âyân sınıfının doğmasına sebep olmuştur¹⁹.

* * *

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın henüz aydınlanmamış bazı faaliyetleri de III. Ahmed'in cülûsu sırasında olmuştur. Osmanlılarda cülûs bahşişinin, hazinenin dar zamanlarında büyük mesele olduğu, hele I. Ahmed'den sonra sık sık vuku bulan saltanat değişikliklerinin devlet hazinesini büsbütün kuruttuğu bir gerçektir.

1114/1703 yılında getirildiği ilk defterdarlığı, birkaç ay sonra patlak veren Edirne Vak'ası ile son bulan Mehmed Paşa, başta devrin veziriâzamı Rami Mehmed Paşa olmak üzere diğer devlet erkânı gibi Edirne'de bulunuyordu ve birçokları gibi saklanmak zorunda kalmıştı²⁰. Çünkü İstanbul'daki âsilerin ayaklanmalarının zahirî sebebi para meselesiydi. 1703 mayısında Gürcistan seferi için hazırlanan 4 oda yeniçeri ve 200 cebeci kendilerini götürecek gemiye binmeyip isyan bayrağını açmışlar ve «bizi çünkü sefere me'mûr eylediniz, 10 kıst ulûfemiz hâlâ güzestedir» diyerek²¹ sefere katılmak istememişler, At-meydanında toplanmaya başlamışlardı. Fakat isyâncıların asıl gayelerinin ulûfe olmadığı, bu vesile ile hazînedarın gafleti ileri sürülüp başının istenmemesinden anlaşılacaktır. Zîrâ bu gibi hallerde umûmiyetle tekrarlanan yol, bâzı devlet adamlarının, bu arada defterdarın kalabalığa kurban edilmesiydi²². Fazla ye-

18 Cülûs resmi 1754 yılında lâğvedilmiştir (Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-tevârih* I, Prof. Dr. M. Münir Aktepe neşri, İstanbul 1976, s. 179; Vâsif Ahmed, *Tarih*, Bulak 1242, I, 36).

19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1977, III/2, 337; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 334; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 97-102.

20 Râşid, *Tarih*, II, İstanbul 1153 (İ. Müteferrika tab'ı), varak: 178b.

21 *Zübde*, s. 986; Silâhdar Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 5040, vr. 229b.

22 Wright, *Nesâyih*, giriş, s. 5.

kûn tutmayan bu para kendilerine verildiği halde²³, âsilerin dağılmaması, asıl maksatlarının devrin padişâhı II. Mustafa'yı tahttan indirmek ve kötü hizmetlerinden dolayı bazı devlet erkânının haddini bildirmek olduğunda şübhe bırakmıyordu. Edirne Vak'ası'nın devrin veziriâzamı Rami Mehmed Paşa tarafından, Feyzullah Efendi ve yakınlarını devlet işlerine karışmaktan men etmek gayesiyle tertiblendiğini de hatırlatmak isteriz²⁴.

İstanbul'dan yola çıkan isyancıları karşılamak için hazırlanıp Edirne'den hareket eden hükûmet kuvvetlerinin Hafsa'da onlara katılmasıyle güç kazanan âsiler, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile bazı yakınlarını tevkif ettikten sonra, II. Mustafa'yı hal' edip III. Ahmed'i tahta çıkarmışlar ve devletin üst kademelerinde de bazı değişiklikler yapmışlar, bu arada defterdarlık makamına Darbhâne Emîni Muhsinzâde Abdullah Efendi'yi getirmişlerdi²⁵. Bu defterdar, başta Feyzullah Efendi ile evlâd ve etbânın malları olmak üzere nefy olunanların eşya ve paralarına el koyarak Bâb-ı Humâyûn'da hıfz ediyor ve ihtilâlcilerin masraflarını bu meblâğdan karşılıyordu²⁶. Ancak, Muhsinzâde, yeni padişahın cülûsu münâsebetiyle askere verilecek gerekli bahşişin tedârikinde acze düşmekle, âsiler Bakkalzâde'ye haber göndermişler ve kendisini tekrar defterdar yapmak istemişlerdi. Mehmed Paşa, canına ve malına bir zarar gelmemek şartıyla bu teklifi kabul etmiş, III. Ahmed de kendisini defterdarlık makamında ibka etmiştir²⁷.

Fakat defterdarımız, askere verilecek cülûs bahşişinden başka, maaşların tezvii vakti olmakla, mevâcib tedâriki gibi, hemen halledilmesi zor bir mesele ile de karşı karşıyaydı. Zîrâ, o sırada hazîne bomboştur. Asiler ise, padişahın birkaç gün mühlet isteğine kulak asmıyorlardı. Sonunda, III. Ahmed tarafından defterdara bu işi halletmesi emredildi²⁸.

Sarı Mehmed Paşa bu güç durumunu, cebeci ve yeniçeri tâifesinin mevâcib ve cülûs bahşîşi taleplerinin kendisini «âteş-i ıztırâb-ı hayrete» düşürdükleri²⁹ şeklinde ifâde etmektedir. Müellifin yine kendi ifadesine göre, o zaman mîrî hizmetlerin satış vakti olsaydı, hazinede bir miktar

23 *Zübde*, s. 987.

24 Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282, III, 241.

25 *Zübde*, s. 1010; Mü'min-zâde Seyyid Ahmed Hasib, *Ravzatü'l-küberâ*, i.Ü. Kütüphanesi, TY. 85, 48a.

26 Mahmud Celâleddin Paşa, *Ravzatü'l-kâmilin (Şefiknâme şerhi)*, İstanbul 1289-1290, s. 97.

27 *Zübde*, 1030-1031.

28 Kezâ, göst. yer; *Nesâyi*, metin, s. 55.

29 *Zübde*, s. 1034.

para bulunurdu. Durum aksine olduğu gibi, yakında imzalanan Karlofça Andlaşmasına kadar Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik'le on sene-dir devam etmiş olan bereketsiz seferler de hazineyi kurutmuş, gerekli paranın tedârikinde herkes acze düşmüştü³⁰.

Fakat defterdarımız kısa zamanda, cebecilerin geçmiş mevâcibleri için 250 kese, cülûs bahşışı için de 3688 kese olmak üzere, cem'an 3938 kese akçe gibi, o zamanın şartları için büyük bir yekûn sayılabilecek meblâğı temin etmişti. Bu paranın büyük kısmı Mehmed Paşa'nın şahsî gayretleriyle tekmil edilmiş³¹, 1000 keseden fazla tutan serhad mufâfızlarının bahşışleri de «emvâl-i etrâfdan» havâle olunmuştur³².

Defterdarımız bu meblâğı temin ederken Enderûn hazinesinden verilen 1000 kese kadar akçeden; «emvâl-i mukarrere», yani Kapıkulu için gelecek paradan; Edirne Vak'asını müteakip fecî bir şekilde katledilen Feyzullah Efendi ile bazı yakınlarının emlâk ve eşyalarının devletçe müzâyede ile satılmasından; mu'accele ile satılan mukataaların peşînatından faydalanmıştır. Müellifimiz, eserinde bu para tedâriki meselesini sadece bir cümle ile geçiştirmektedir.

Başbakanlık Arşivi'ndeki bir vesikada, Feyzullah Efendi ve yakınlarının Edirne ve İstanbul'daki nakid paraları ile, satılan emlâk ve eşyâsından elde edilen meblâğın cem'an 410354,5 kuruş, yani 822 kese 354,5 kuruştan³³ ibaret olduğu belirtilmektedir.

Askere verilecek paranın temini hususunda şimdilik bizi yeterince aydınlatan en geniş bilgi, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa devirleri ile III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarını ihtiva eden bir anonim tarihte bulunmakta ve aynen şu bilgiler verilmektedir :

«Taşra hazînesinde akçe bulunmayup, mevâcib için gelecek akçelerin 'asker cem'ine ve sefer mühimmâtına' deyü masraf olunup, 800 kese akçe gitmiş idi. İç hazîne de, Mısır'dan gelen ve sultânların haslarından cem' olunan 2000 kese bulunup, 500 kese Vâlide Sultân imdâd edüp, 500 kese mîkdârı Müftî'nin ve oğullarının ve etbâ'ının ve Rami Mehmed Paşa'nın bulunup, 100 kese Vâlide Sultân kethudâsı Mehmed Efendi'den, 200 kese mîkdârı Muhsinzâde Mehmed Efendi ve Divân hâceleri karz olmak üzere ve sâirden ve 150 kese Kassabbaşı Mehmed Ağa'dan alnup, kifâyet etmeyüp, Edirne Bedestânına Defterdar Efendi ve taraf-ı şer'den bir kâtib

30 Kezâ, göst. yer.

31 Râşid, ikinci tab'ı, III, 75-76.

32 Zübde, s. 1034-1035; Ravzatü'l-küberâ, 81a.

33 Kâmil Kepeci tasnifi, Başmuhâsebe defteri, nr. 2322, s. 85, 91.

varup, bulunan emânet ve eytâm akçelerin çıkarup, yerine ba'z-ı cevâhir rehîn olmak üzere vaz' ve karz deyü verilüp güç ile tamâm...»³⁴.

Devrin diğer kaynaklarında bulunmayan bu malûmattan anlaşılacaktır ki, İç hazineden verilen meblâğın dışındaki para Defterdarımızın gayretleriyle, Mısır'dan gelen sultân haslarından ve başta Vâlîde Sultân olmak üzere, bâzı devlet ricâlinden borç alınarak, yine Defterdar Mehmed Paşa'nın şahsî çabalariyle, yani Edirne Bedesteni'ne gidip, bâzı cevâhiri rehîn bırakarak yerine aldığı borç paralardan karşılanmıştır. İsyân mü-nasebetiyle çarçur edilen Feyzullah Efendi ve etbâının nakid ve metrû-kâtından pek faydalanılmadığı, umulduğu gibi, devlet hazinesine onlar-dan fazla bir şey intikal etmediği dikkati çekmektedir. Nitekim, aynı eserin mechul müellifinin, maktul Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu Rumeli kazaskeri Mustafa Efendi'den naklettiği: «Bizim nukud ve eşya 1000 keselikden ziyâde şey'imiz Edirne'de ve İstanbul'da kabz olundu, mîriye 1000 kese vâsil olmayup, mâadâsı garet olundu»³⁵ sözleri bunu te'yîd etmektedir. Ayrıca, timâr ve zeâmet sahipleri ile mîrî mukataalardan ve vakıflarda vazifeli olanlardan alınan «cülûs resmi»nden de faydalanılmış³⁶ olabileceğini de hatırlatalım.

Cülûs bahşîşi ve mevâcib tevzii ile mesele tamamen halledilmemiş, kısa süre sonra bostancıların güzeşte mevâciblerinin verilmemesi yüzün-den çıkardıkları isyanın bastırılması ve gerek isyan gerekse mevâcib için İstanbul'da toplanan askerlerin şehirden çıkarılması için lüzumlu olan pa-raları da temin edip onları teskin eden ve dağılmalarını sağlayan defter-darımızın, bu olumlu faaliyetlerinden dolayı uzun süre mâliye sektörü-nün başında kalacağı beklenebilirdi. Ancak, devrin karmaşık politika çarkları kendisini birkaç ay, eski görevi olan Ruznâmçe-i evvel kalemine atmış, ancak, pek uzun sayılmayacak fâsılalarla beş defa daha defter-darlık makamına getirilmiş, Varadin bozgununu (1716) müteakib, Temeş-var'ın düşman eline geçmesine sebep olma, III. Ahmed'in emirlerine mu-halefet ve onun hakkında yaptığı ileri-geri konuşmalar gibi zâhirî sebeblerle 1717 martı başlarında, mahpus bulunduğu Kayala kalesinde katledil-miştir³⁷.

34 *Anonim Tarih*, Berlin Staatsbibliothek, nr. Hs. 216, 265b-266a.

35 *Aynı eser*, 264a.

36 Ahmet Tabakoğlu, *1680-1750 Osmanlı Mâlî Tarihi*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1981, Başbakanlık Arşivi Kütüphânesi, nr. 1819, s. 193.

37 Silâhdar, *Nusretname*, 363b-364a; Râşid, *Tarih II* (Müteferrika tab'ı), 176a.